

Małgorzata Tryuk 
Uniwersytet Warszawski
m.tryuk@uw.edu.pl

Recenzja książki Ewy Gumul pt. *Explicitation in Simultaneous Interpreting. A Study into Explicitating Behaviour of Trainee Interpreters*

Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017, 331 s.

Eksplicytacja, która jest tematem monografii Ewy Gumul, jest w tłumaczeniu zjawiskiem na tyle powszechnym, że traktuje się ją jako jedno z uniwersaliów, to jest jako jedną z cech każdego przekładu, niezależnie od jego typu (tłumaczenie pisemne czy ustne), pary języków czy kierunku translacji (z języka ojczystego na obcy lub odwrotnie). Tym można wyjaśnić nieustające zainteresowanie translatoryków, którzy podejmują się jej opisu, klasyfikacji, wyjaśnienia czy oceny (por. monografię Ewy Daty-Bukowskiej [2016] nt. nieprofesjonalnego przekładu polsko-szwedzkiego). Jednak eksplicytacja, zwana w recenzowanej pracy także „dodaniem”, „amplifikacją” lub „nadtlumaczeniem”, jest jednym z tych pojęć przekładoznawstwa, które do tej pory nie zostało zdefiniowane w sposób jednoznaczny zarówno w obszarze tłumaczenia pisemnego, jak i ustnego. Na przykład *Słownik terminologii translatorycznej* Terezy Tomaszekiewicz definiuje to zjawisko w następujący sposób: „Jest to rezultat pewnego rozwinięcia, wprowadzającego do tekstu docelowego

dodatkowe informacje semantyczne, które nie istnieją w tekście wyjściowym, ale wynikają z kontekstu kognitywnego lub opisaney sytuacji. Zabic ten jest spowodowany ograniczeniami systemowymi języka docelowego, a prowadzi do osiągnięcia większej jasności tekstu docelowego” [Tomaszkiewicz, 2004: 37]. Autorka słownika łączy to hasło z takimi terminami, jak „peryfrazą”, „nadtłumaczenie”, przy czym „nadtłumaczenie” jest „rodzajem błędu tłumaczeniowego” („dosłowne wyrażenie w tekście docelowym elementów, które powinny pozostać domyślne” [Tomaszkiewicz, 2004: 63-64]), podobnie jak „amplifikacja”, która jest „powiększeniem długości tekstu docelowego w porównaniu z długością tekstu wyjściowego, wynikającym z ograniczeń językowych”, lecz która może się też okazać „błędem metodologicznym tłumacza” [Tomaszkiewicz, 2004: 23]. Słownik wymienia również termin „rozbudowanie”, które jest efektem „rozwinienia”, które to z kolei jest „techniką tłumaczeniową”. Zresztą eksplicytacja została ponadto w hasle „amplifikacja” określona jako technika tłumaczeniowa. Podobnie niejasny opis hasel „amplifikacja” i „natłumaczenie” podaje słownik *Nowa encyklopedia przekładoznawstwa* Urszuli Dąmbskiej-Prokop [2010]. Zacytowane powyżej hasła i ich słownikowe definicje ukazują niejasne granice zjawiska, jakim jest eksplicytacja – od błędu do techniki tłumaczeniowej. Hasło *explicitation* znajduje się także w *Routledge Encyclopaedia of Interpreting Studies* pod redakcją Franza Pöchhacker’a [2015], w którym autorka recenzowanej monografii przybliży to pojęcie w odniesieniu do tłumaczenia ustnego (konferencyjnego i środowiskowego). Gumul już wcześniej opublikowała na ten temat artykuły w renomowanych czasopismach translatorycznych oraz rozdziały w monografiach. Obszerna bibliografia załączona do pracy zawiera ponad 20 tekstów napisanych i opublikowanych przez autorkę w latach 2006-2017. Omawiana monografia stanowi zatem ukończenie jej studiów nad eksplicytacją.

Eksplicytację można badać zarówno z punktu widzenia produktu, jak i z perspektywy procesu przekładu. W badaniach pierwszego typu (badanie produktu) eksplicytacja, rozumiana jako dodawanie, jest traktowana w kategoriach błędu tłumaczeniowego. Według Henriego C. Barika [1975/2002: 81-82] dodawanie przydawek, elementów pozwalających na logiczną reorganizację tekstu docelowego czy też elementów leksykalnych świadczy o błędzie w tłumaczeniu. Także dla Andrzeja Kopczyńskiego [1980: 85-93] dodawanie jest najczęstszym typem błędów performansji, przy czym autor ten wyróżnia dodawanie (oraz opuszczanie),

które może mieć charakter obligatoryjny i opcjonalny. Obligatoryjne dodawanie jest powodowane systemowymi różnicami między językami: wyjściowym i docelowym. Analiza Kopczyńskiego, dokonana po przeprowadzonym w laboratorium językowym eksperymencie, który polegał na przetłumaczeniu przez zaawansowanych studentów tekstów na język polski i obcy (tu: angielski), pozwoliła na uściślenie listy typów elementów dodawanych do tekstu tłumaczenia zarówno symultanicznego, jak i konsekwentnego. Według tego autora chodzi o jednostki wpływające na znaczenie tekstu, takie jak rodzajniki, przysłówki, zdania względne, rzadziej spójniki, leksyka lub nawet całe zdania. Badania procesu tłumaczenia ukazują eksplicytację jako nieświadomy i niestrategiczny mechanizm obserwowany w tłumaczeniu dialogowym i konferencyjnym. Na przykład Cecilia Wadensjö [1998] wśród różnych operacji tłumaczeniowych wyróżnia wypowiedzi rozwinięte (*expanded renditions*), które charakteryzują się bardziej eksplicitnym wyrażaniem informacji niż w wypowiedzi oryginalnej. Właśnie ta operacja tłumaczeniowa (uczynienie bardziej eksplicitnym tego, co w oryginale implicytne) stanowi temat monografii Gumul. Praca ta jest zakrojonym na szeroką skalę empirycznym zarówno ilościowym, jak i jakościowym studium eksplicytacji w procesie przekładu symultanicznego.

Rozdział I monografii stanowi teoretyczne wprowadzenie do zagadnienia eksplicytacji. Rozpoczyna go przegląd stanu badań nad tym zjawiskiem. Autorka omawia podejścia, definicje i klasyfikacje, proponowane przez psycholingwistów, a także translatoryków (Candance Séguinot, Kinga Klaudy, Krisztina Károly, Inkeri Vehmas-Lehto, Elisa Perego, Renata Kamenická, Vilma Pápai i Elisabeth Murtisari), by na koniec zaproponować własną definicję, zgodnie z którą eksplicytacja to transformacja polegająca na eksplicitnym wyrażeniu w tekście docelowym tego, co implicytne w tekście wyjściowym, lub na bardziej eksplicitnym wyrażeniu tego, co eksplicitne (poprzez emfazę lub dobór środków leksykalnych), niezależnie od różnic systemowych czy preferencji stylistycznych tłumacza (s. 325). Ta niejasna definicja („eksplicytność to eksplicitne wyrażenie”) występuje także w cytowanym już encyklopedii pod redakcją Pöchhackera w haśle *explicitation*, w którym autorka pisze: „Explicitation (...) understood as increased explicitness of a target text as compared to a source text” [Pöchhacker, 2015: 156]. Na dwa aspekty cytowanej definicji należy zwrócić uwagę: autorka nie ocenia, zwłaszcza negatywnie, tego

zjawiska, a eksplicytacja według niej nie musi być związana z różnicami systemowymi języka.

W dalszej części rozdziału zostały omówione liczne propozycje klasyfikacji eksplicytacji. Bardzo ciekawie zostały przedstawione powody tego zjawiska. Dla wielu autorów u jego podstaw leży ignorancja lub niekompetencja (głównie u tłumaczy bez doświadczenia albo u tłumaczy nieprofesjonalnych), co oznacza, że może być to działanie nieświadome. Dla innych jest to strategia awaryjna mająca na celu maksymalizację jasności przekazu. Autorka przytacza opinię Anthony'ego Pyma [2005: 34], dla którego eksplicytacja wypływa z ostrożności tłumacza, z potrzeby minimalizacji ryzyka niezrozumienia, jest też związana z kontekstem odbioru tłumaczenia, z etyką zawodową oraz ze stosowaniem maksymy kooperacji Paula Grice'a. Może też być powodowana indywidualnym zachowaniem tłumacza, czyli jego stylem tłumaczenia. W podsumowaniu tych rozważań autorka pisze: „The picture emerging from a multitude of research on different types of explicitation in every mode of translation and a variety of text genres shows that explicating shifts can potentially be induced by any of the hypothesised causes, depending on the circumstances, and that the pattern of explicating shifts in a given target text might result from an interaction between several different factors” (s. 62).

W końcowym fragmencie tego rozdziału autorka przechodzi do rozważań nad kwestią uniwersaliów tłumaczeniowych. Nie daje nam jednak jednoznacznej odpowiedzi, czy eksplicytacja jest jednym tych uniwersaliów, sugerując, że wymaga to dalszych badań z innymi parami językowymi, innymi gatunkami tekstów, gdyż: „to be able to provide evidence confirming or refuting the claims about the universal character of explicitation, we need large-scale, replicable studies on various language combination” (s. 65). Tylko takie studia, podjęte na jeszcze większą skalę niż w recenzowanej pracy, pozwolą w opinii Gumul na wyjaśnienie tej kwestii.

W rozdziale II autorka przedstawia mechanizmy językowej eksplicytacji. Jednak liczne przykłady zjawiska podaje ona wyłącznie po angielsku, co może tłumaczyć niechęć wielu translatoryków do uznania tego mechanizmu za uniwersalną cechę tłumaczenia (por. krytykę uniwersaliów tłumaczeniowych w: Biel, 2014: 108-110). Tylko nieliczne przykłady ilustrują to zjawisko w innych parach językowych. Autorka podaje listę 20 typów eksplicytacji zarówno w tłumaczeniu pisemnym, jak i ustnym. Mechanizmy te obejmują środki leksykalne oraz struktury syntaktyczne, takie jak dodawanie konektorów, zastępowanie zaimków osobowych

powtórzeniami jednostki leksykalnej, reiteracja, uzupełnianie konstrukcji eliptycznych, dodawanie przydawek i określników, dodawanie jednostek asekuracyjnych (*hedges*), dodawanie jednostek porządkujących tekst, dodawanie nazw własnych do nazw rodzajowych, dookreślanie znaczenia, rozwinięcie definicyjne, a także zastępowanie nominalizacji konstrukcjami czasownikowymi (tak zwana demetaforyzacja gramatyczna), demetaforyzacja leksykalna, zastępowanie metafor porównaniami, dookreślenie leksykalne, zamiana nazwy rodzajowej na nazwę własną, a także dodawanie w przekładzie na angielski *that*, dodawanie modyfikatorów, rozwinięcie jednostki znaczeniowej, dodawanie lub zmiana interpunkcji. Badaniu właściwemu poddano w części eksperymentalnej (rozdz. IV-VI) pierwszych 15 typów eksplicytacji.

W rozdziale III kończącym część teoretyczną monografii autorka stawia trzy pytania badawcze oraz przedstawia swoją metodologię badań, opartą na retrospekcji, tj. na formułowaniu przez biorących udział w badaniu komentarzy o własnym tłumaczeniu. Komentarze badanych, podobnie jak ich tłumaczenia, zostały nagrane, a następnie spisane dla celów analizy. Pytania badawcze, na jakie autorka szuka odpowiedzi, to:

- czy eksplicytacja jest działaniem strategicznym?
- czy eksplicytacja jest związana z kierunkiem tłumaczenia (na język obcy lub na język ojczysty)?
- czy eksplicytacja jest działaniem indywidualnym związanym z preferencjami tłumacza?

Rozdział ten został poświęcony szczegółowemu opisowi założeń teoretycznych, które stanowią podstawę dalszej analizy w empirycznej części monografii. Autorka oparła się na teorii ograniczeń typowych dla tłumaczenia ustnego, którą w latach 90. XX wieku zaproponowała Miriam Shlesinger, wychodząc od definicji tłumaczenia ustnego sformułowanej najpierw przez Ottona Kadego, następnie rozwiniętej przez Pöchhacker, zgodnie z którą tłumaczenie ustne to przekształcenie raz podanego tekstu w języku wyjściowym w tekst w języku docelowym, który z braku czasu da się kontrolować tylko warunkowo i którego w zasadzie nie da się poprawić [por. Pöchhacker, 2004: 10-11]. Ograniczenia te dotyczą presji czasu, linearności wypowiedzi, braku wspólnego kontekstu komunikacyjnego oraz w końcu ograniczonej pojemności pamięci. Model ograniczeń został uzupełniony przez model wysiłków oraz model grawitacyjny Daniela Gile'a oraz przez koncepcję domen tekstualności Basila Hatima i Iana Masona. Teoria ograniczeń, model wysiłków oraz model struktury

tekstowej wypowiedzi autorka przedstawia w zbiorczym modelu ograniczeń na s. 140 monografii. Na marginesie recenzji należy zwrócić uwagę, iż cytowanie szeroko znanego i dostępnego studium polskiej badaczki tłumaczenia ustnego Alicji Adamowicz [1989] za pośrednictwem innego, angielskojęzycznego, autora (s. 129) oraz pominięcie jej w bibliografii nie powinno mieć miejsca.

Choć rozdział ten ma charakter teoretyczny, brak w nim jest jednoznacznej odpowiedzi, co autorka rozumie przez strategię w tłumaczeniu ustnym. Jedynie w przyp. 7 na str. 115 autorka podsumowuje pokrótce dyskusję na ten temat. Kwestia strategii w tłumaczeniu ustnym zasługuje jednak na głębsze omówienie, gdyż jedno z pytań badawczych dotyczy właśnie strategicznego działania tłumacza.

Gumul przeprowadziła swoje badania na bardzo licznej grupie obejmującej 120 uczestników, których zadaniem było symultaniczne przetłumaczenie 6 tekstów w języku polskim i angielskim, po 2 teksty w określonym gatunku retorycznym (wystąpienie polityczne, wystąpienie na konferencji naukowej, wystąpienie inauguracyjne). Badani byli studenci anglistyki ostatniego semestru studiów specjalności tłumaczeniowej lub słuchacze studiów podyplomowych z Gdańska, Sosnowca i Częstochowy, dla których angielski był językiem B. Autorka recenzji wątpi, czy wszyscy badani, biorąc pod uwagę ich liczbę oraz fakt, iż ukończyli studia według różnych programów oraz w różnych formach kształcenia, reprezentowali podobny poziom znajomości języka angielskiego i rzeczywiście poziom B (w rozumieniu klasyfikacji AIIC [International Association of Conference Interpreters] oraz wymagań do egzaminu akredytacyjnego dla tłumaczy konferencyjnych w instytucjach Unii Europejskiej). W uznanych badaniach nad tłumaczeniem ustnym konferencyjnym nie bada się tak licznych i niejednorodnych grup, poza tym badania uczących się tłumaczenia (tłumaczy bez doświadczenia zawodowego) są zazwyczaj skorelowane z badaniami doświadczonych tłumaczy, co pozwala uzyskać bardziej wiarygodne i doniosłe wyniki [por. np. Klonowicz, 1992; Kopczyński, 1980]. Długość tekstów do tłumaczenia była porównywalna i liczyła od 15 do 22 minut. W sumie autorka uzyskała imponujący korpus 240 tekstów, 75 godzin nagrań, na które złożyły się transkrypcja tłumaczeń oraz retrospektywne komentarze samych badanych. Każda eksplicytacja została przez autorkę zaliczona do określonego typu, a komentarze badanych odnoszące się do ich tłumaczeń, ilustrujących dany typ eksplicytacji, zostały w kolejnych rozdziałach szczegółowo przeanalizowane.

Rozdziały IV-VI przynoszą odpowiedzi na zadane wcześniej trzy pytania badawcze. Zatem w rozdziale IV na pytanie, czy eksplicytacja jest działaniem strategicznym, autorka odpowiada, iż dla grupy badanych studentów i słuchaczy jest to działanie automatyczne, odruchowe, o czym mówią respondenci w cytowanych protokołach retrospektywnych. Jedyne niewiele, nieco ponad 8% przypadków eksplicytacji, ma charakter świadomych decyzji tłumacza. Zdaniem autorki monografii mechanizm ten bywa wykorzystywany do przybliżenia słuchaczowi kontekstu komunikacyjnego, zmniejszenia wysiłku wkładanego w przetwarzanie informacji i w konsekwencji łatwiejszego odczytania komunikatów przez odbiorcę.

Na pytanie, czy eksplicytacja wiąże się z kierunkiem tłumaczenia, autorka udziela w rozdziale V twierdzącej odpowiedzi. W tłumaczeniu na język B (*retour*), które jest uważane za trudniejsze i wymagające większego wysiłku kognitywnego niż tłumaczenie na język A, tłumacze sięgają do eksplicytacji częściej. W związku z większą trudnością tłumaczenia na język obcy badani wydłużają czas rozpoczęcia przekładu (*décalage*), stosują określony dobór leksykalny oraz wypełniają puste pauzy. Jednak i w tym wypadku występowanie eksplicytacji jest zdaniem autorki przejawem nieświadomego zachowania.

W końcu na pytanie, czy eksplicytacja jest indywidualnym stylem tłumacza, autorka w rozdziale VI także odpowiada twierdząco. Wyróżnia ona aż 9 indywidualnych stylów eksplicytacji, biorąc pod uwagę częstotliwość oraz efekt jej zastosowania. Autorka konkluduje, iż zjawisko to jest działaniem indywidualnym, związanym ze sposobem tłumaczenia elementów fragmentu tekstu, który poprzedza zastosowaną eksplicytację. Eksplicytacja może dodatkowo stanowić kompensację dla licznych wcześniejszych opuszczeń w tłumaczeniu.

Badania i ich wyniki zostały już częściowo przedstawione w innych publikacjach autorki (por. bibliografia na końcu monografii). Niniejsza praca przynosi kolejne dowody na to, że eksplicytacja jest działaniem mechanicznym, nieświadomym, niestrategicznym i że występuje ona przede wszystkim w tłumaczeniu na język obcy.

W podsumowaniu autorka słusznie zwraca uwagę, iż przeprowadzone przez nią badania nad tłumaczeniem dotyczą obu kierunków, jednak tylko jednej pary językowej (angielski-polski). Podobne analizy powinny zostać przeprowadzone także dla innych par języków, zwłaszcza w środowisku doświadczonych tłumaczy. Jak napisałam powyżej, badana była

grupa 120 wyłącznie studentów anglistyki bądź słuchaczy studiów podyplomowych z 3 ośrodków akademickich. Nie jest wykluczone, że gdyby grupa była mniej liczna, bardziej jednolita pod względem kompetencji językowych i tłumaczeniowych oraz gdyby badania zostały przeprowadzone z porównywalną grupą tłumaczy zawodowych, wyniki byłyby bardziej wiarygodne i doniosłe, zresztą zgodnie z zasadami eksperymentalnych i ilościowych badań dotyczących tłumaczenia ustnego [por. Saldanha, O'Brien, 2013; Hale, Napier, 2013: 149-173].

Na koniec swojej recenzji pozwalałam sobie na osobistą refleksję. W opublikowanej recenzji monografii *Face Threats in Interpreting. A Pragmatic Study of Plenary Debates in the European Parliament* Magdaleny Bartłomiejczyk [por. Tryuk, 2018] napisałam, iż ostatnie lata przyniosły w Polsce szereg publikacji na temat tłumaczenia ustnego. Publikacje te należy przywitać z entuzjazmem, gdyż przyczyniają się one do rozwoju nowej dyscypliny naukowej – teorii tłumaczenia ustnego, która wyemancypowała się z przekładoznawstwa około 20 lat temu, tworząc własny przedmiot, cele i metodologię badań [por. Tryuk, 2015]. Jednak poza paroma wyjątkami prace te ukazują się w języku angielskim, a zatem dostęp do nich jest utrudniony dla czytelników, praktyków, badaczy, a przede wszystkim dla dydaktyków tłumaczenia ustnego, których w instytutach filologicznych i lingwistycznych na polskich uniwersytetach jest coraz więcej. Choć jest powszechnie wiadome, że przekładoznawstwo, w tym teoria tłumaczenia ustnego, jest dyscypliną głównie angielskojęzyczną, należy ubolewać, iż prace polskich translatoryków, poza nielicznymi wyjątkami, nie ukazują się w języku polskim, przez co nie stanowią istotnego wkładu w rozwój polskiej terminologii naukowej. Praca Ewy Gumul nie odbiega od tego trendu publikowania w języku angielskim. A jest ona bardzo ciekawym przykładem badań empirycznych zarówno ilościowych, jak i jakościowych, które dotyczą samego procesu tłumaczenia ustnego i które przynoszą wiele informacji przydatnych w dydaktyce tego rodzaju tłumaczenia.

Bibliografia

- Adamowicz, A. (1989), „The Role of Anticipation in Discourse: Text Processing in Simultaneous Interpreting”, *Polish Psychological Bulletin*, 20, s. 153-160.
- Barik, H.C. (1975/2002), „Simultaneous Interpretation. Qualitative and Linguistic Data”, w: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds.), *The Interpreting*

- Reader*, Routledge, London–New York, s. 79-91 / 272-297, <https://dx.doi.org/10.1177/002383097501800310>.
- Bartłomiejczyk, M. (2016), *Face Threats in Interpreting. A Pragmatic Study of Plenary Debates in the European Parliament*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Biel, Ł. (2014), *Lost in the Eurofog: The Textual Fit of Translated Law*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Data-Bukowska, E. (2016), *Eksplikacja w nieprofesjonalnym przekładzie szwedzko-polskim. Perspektywa kognitywna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dąbbska-Prokop, U. (2010), *Nowa encyklopedia przekładoznawstwa*, Wyższa Szkoła Umiejętności im. Stanisława Staszica w Kielcach, Kielce.
- Hale, S., Napier, J. (2013), *Research Methods in Interpreting*, Bloomsbury Academic, London.
- Klonowicz, T. (1992), *Stres w wieży Babel*, Ossolineum, Wrocław.
- Kopczyński, A. (1980), *Conference Interpreting: Some Linguistic and Communicative Problems*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Pöchhacker, F. (2004), *Introducing Interpreting Studies*, Routledge, London–New York.
- Pöchhacker, F. (ed.) (2015), *Routledge Encyclopaedia of Interpreting Studies*, Routledge, London–New York.
- Pym, A. (2005), „Explaining explicitation”, w: Károly K., Fóris Á. (eds.), *New Trends in Translation Studies. In Honour Kinga Klaudy*, Akadémiai Kiadó, Budapest, s. 29-34.
- Saldanha, G., O'Brien, S. (2013), *Research Methodologies in Translation Studies*, Routledge, London–New York.
- Tomaszkiewicz, T. (2004), *Terminologia tłumaczenia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Tryuk, M. (2015), „10 ans après... L'interprétation de conférence en Pologne et en polonais”, w: Skibińska, E., Solová, R., Gostkowska, K. (éd.), *Vingt-ans après... Traduire dans une Europe en reconfiguration*, Editions Orizons, Paris, s. 335-354.
- Tryuk, M. (2018), Rec. M. Bartłomiejczyk *Face Threats in Interpreting. A Pragmatic Study of Plenary Debates in the European Parliament*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, s. 318, *Między Oryginałem a Przekładem*, 40, s. 159-168, <https://dx.doi.org/10.12797/MOaP.24.2018.40.09>.
- Wadensjö, C. (1998), *Interpreting as Interaction*, Longman, London–New York.